

godt 1100 sider, dvs. samme sideantal som de her anmeldte bind. Men dels udgjorde teksten en større del af spaltepladsen i *Danmarks Riges Historie* – skønt værket for sin tid var rigt illustreret – dels var det omkring 1900 ganske naturligt, at den politiske historie fik løvens part af den tildelte plads.

Nu skal forfatterne altså på en reelt lidt mindre plads skabe en langt bredere syntese af samfundsudviklingen uden at glemme det politiske begivenhedsforløb. Det er faktisk store krav at stille, og det er uundgåeligt, at der må ske en hårdere udvælgelse af de ting, der skal tages med i teksten, og at fremstillingen på mange punkter må blive temmelig summarisk. Essaypræget, som er så udtalt hos Hørby, er en nærliggende løsning på problemet. Men konsekvensen er, at den nye Danmarkshistorie ikke bliver en erstatning for sine forgængere, men et supplement til dem. Spørgsmålet er, om den ikke derved vil skuffe mange i den generation, der tager fat på den som deres første indgang til Danmarks historie, og som derfor savner forudsætningerne for at udfylde hullerne og gennemskue de komprimerede afsnit i fremstillingen.

Problemet er ingenlunde enestående for denne Danmarkshistorie. Det synes snarest at være et fællestræk for alle bredere, historiske fremstillinger fra de senere år. Det er heller ikke let at se en løsning på det. Og i hvert fald er det glædeligt, at de tre forfattere har levet op til værkets syntesekrav på en sådan måde, at de tre bind bør blive igangsættende for en livlig forskningsdiskussion i den nuværende og den kommende historikergeneration.

Michael H. Gelting

FLEMMING JUST: Landbruget, staten og eksporten 1930-1950. Esbjerg, Sydjysk Universitetsforlag 1992. – 583 s.

Flemming Just forsvarede i september 1992 ved Århus Universitet sin afhandling om »Landbruget, staten og eksporten 1930-1950« for den filosofiske doktorgrad. Både i offentligheden og i den akademiske verden er han et kendt navn. Med ikke alt for store mellemrum har han ladet sin stemme høre i den debat, der føres om landbrugets og fiskerierhvervets ret betrængte situation i dagens Danmark. Inden for den gruppe af forskere, der beskæftiger sig med historien om nyere dansk politik, er han ligeledes en kendt skikkelse med mange forskningsbidrag til sin kredit. Et blik på litteraturlisten s. 561-62 fortæller i hvert fald læseren, at Flem-

ming Just indtil nu har publiceret 8-9 større værker inden for denne genre.

Og titlerne viser en stor faglig spændvidde. Ikke færre end 4 (eller fem, hvis vi tæller et uudgivet værk med!) beskæftiger sig med centrale spørgsmål inden for andelsbevægelsens eller med et af hans yndlingsudtryk: *kooperationens* historie. Dertil kommer tre titler med tilknytning til samme Kooperation, idet han specielt har dyrket slagteriernes dannelseshistorie, om man ellers kan anvende et sådant udtryk om en bloddrypende branche som slagterihåndteringen. Endelig har han i en artikel i *Dansk Udsyn* givet et rids over venstremanden (og økonomen) Thorkil Kristensens udvikling som politiker. I gammeldags forstand er han en venstreorienteret historiker, der dyrker landboernes sociale historie i en samfundsrelevant kontekst.

Samspillet i teori og praksis

Afhandlingen i omrids

Og nu har den flittige andelsforsker lagt et stort værk på bordet om samspillet mellem de danske landbrugsorganisationer og det politiske system i en meget problemfyldt periode i vor historie, krise- og krigsårene 1930-50. Gennem disse to årtier blev nationens største velstandskilde landbrugseksporten lagt om fra at være en sag for dygtige andelssælgere og private købmænd til i højere grad at være et anliggende for officløse og officielle styringsorganer af forskellig art, *de landbrugsministerielle eksportudvalg*, som samtiden – og Flemming Just – gerne benævner dem. Betegnelsen skifter dog lidt, også hos forf., men det skal jeg senere vende tilbage til.

Det historiske udviklingsforløb i sig selv ligger efterhånden så langt tilbage i tiden, at det nok kan være nødvendigt ganske kort at trække billedet op i få streger.

I de første årtier af vort århundrede solgte andelsorganisationerne i stigende grad selv de varer, deres virksomheder producerede. De private sælgere, der i de sidste årtier af det 19. århundrede havde grundlagt den betydningsfulde eksport af forædlede landbrugsprodukter, havde dog stadig store andele af denne handel, især på mejeriområdet. Under 1. verdenskrig måtte det offentlige under forskellige former regulere denne eksport, men under den højliberale Thomas Madsen-Mygdals ledelse blev omsætningen atter fritstillet i de urolige tyvere.

Da den store verdenskrise satte ind omkring 1930, måtte det offentlige påny træde til med sine magtmidler for at få handelsmønstret til at følge de snævre baner, som en indskrænket og reguleret verdenshandel med

landbrugsvarer opstillede. En begrænset eksportmængde til et givet land måtte fordeles på eksportørerne efter bestemte regler, og kun autoriserede eksportører kunne komme i betragtning. Til det formål oprettede man efter mønstret fra 1.verdenskrig nogle reguleringsudvalg, som af de officielle myndigheder fik ret til at bruge statens stempel på sine papirer, mens organisationsmagten inden for den agrare og den private sektor på sin side af forlenede dem med den professionelle ekspertise, den besad på det administrative og kommercielle område.

Disse behændigt konstruerede reguleringsorganer fik øget betydning under 2.verdenskrig, da samfundet både i en indenrigs og udenrigs sammenhæng fik endnu større behov for landbrugsproduktionen og -eksporten. Det hører også med til historien, at staten denne gang ikke tillod udvalgene at handle på egen hånd. Prisfastsættelsen blev ret hurtigt en sag for centraladministrationen og ikke for eksportudvalgene i snævrere forstand. I det hele taget blev eksportudvalgene denne gang holdt i en noget kortere snor end under 1.verdenskrig, og det samme gjaldt de første urolige efterkrigsår, hvor verdenshandelen i almindelighed havde stort besvær med at finde tilbage til gamle mønstre, om nogen overhovedet havde nogen erindring om en periode med friere handelsformer.

Hen imod fyrrernes slutning var liberaliseringen dog ført så langt frem, at stærke kræfter i det danske samfund begyndte at stille spørgsmålstejn ved formålet med en fortsat bundet landbrugseksport. Den bagved liggende lovbemyndigelse fra december 1932 blev efter lange diskussioner ophævet pr. 1.april 1950, hvorefter landbruget i princippet stod klar til at videreføre en organiseret landbrugseksport, så vidt muligt i erhvervets eget regi.

Siden da har vi jo oplevet mangt og meget på dette område. Gennem de sidste tyve år, i virkeligheden en lang periode i vor landbrugshistorie, har landbrugets egne virksomheder selv overtaget eksporten inden for de delvis prissikrede rammer, som samarbejdet i EF sætter omkring et følsomt område som dette.

Hele denne proces over tyve år var svær at overskue for den samtid, der oplevede den. De fleste forhandlinger og dispositioner omkring eksportudvalgenes arbejde foregik bag lukkede døre, og man har det indtryk, at de involverede organisationer heller ikke blev holdt orienteret om alle dispositioner, ikke engang de, der kunne få stor betydning for deres øvrige dispositioner.

Dette stykke eksportbureaukrati afkastede naturligvis tonsvis af papirer, men kun en brøkdel af dette materiale er blevet bevaret. Heldigvis, vil en kynisk fagfælle måske tænke i sit stille sind, eftersom det ville have været en ganske uoverkommelig opgave at rekonstruere hele dette forløb i

alle dets enkeltheder. Og måske også uinteressant, fordi de store kildesamlinger kan komme til at spærre for udsynet.

Forfatterens synspunkter i store træk

Forf. har rustet sig godt, inden han er draget ud i verden for at finde materiale om sit emne. Som nævnt har han i flere værker beskæftiget sig med de overordnede spørgsmål om kooperationens virkemåde og betydning. Desuden har han haft fat i nogle af de dokumentsamlinger, der indeholder den protokollerede sandhed om virksomheden bag mændene omkring bordet. Hos udøverne af den politiske videnskab har han desuden hentet nogle grundlæggende synspunkter om de teoridannelser, der her gør sig gældende om politiske systemers generelle virkemåde.

På dette grundlag udformer han derefter en struktur for hele undersøgelsen, idet oplysningerne fra det anvendte kildemateriale tolkes ind i en række forhåndsantagelser om forløbets ydre og indre kraftfelter.

Det er forf.s grundantagelse, at landbruget kun tøvende gik ind i et snævert samarbejde med statsmagten for at hjælpe landbrugseksporten gennem det net af afspærringsforanstaltninger, som blev opbygget på markederne for landbrugsprodukter. Til gengæld så erhvervet ved dets organisationer snart så store fordele ved denne form for styring, at det kun modstræbende gik med til at ophæve de statslige ordninger i 1950. Samspillet med staten blev en magtfaktor i sig selv.

Afhandlingen er meget pædagogisk disponeret i et indledende afsnit om de metodiske og forskningstekniske overvejelser, et afsnit om systemets første virksomhedsperiode 1930-45, et stort og i enhver henseende centralt afsnit om eksportudvalgenes komplicerede historie 1945-50, hvor der findes svar på spørgsmålene i indledningen, et 4. hovedafsnit med konklusion, perspektivering og et English Summary og endelig et femte og sidste afsnit med oplysninger om kilder, forkortelser og registre. Først efter 583 siders tættrykte redegørelser slipper forf. sit tag i den udmattede læser. Og alligevel er samme læser under den lange rejse frem gennem 20 års reguleringshistorie for det meste i stand til at bevare overblikket, fordi forf. er en god skribent, der fremstiller selv komplicerede emner på en let, ja underholdende måde.

Lad mig indledningsvis fastslå, at vi står over for en afhandling, der giver god og grundig besked om sit emne. Det lyder måske som noget selvfølgeligt at stille disse krav til en historisk afhandling, men når man i dag læser historiske værker, selv med disputatsen som varemærke, er det ikke en givet sag, at man bliver tilstrækkeligt godt informeret om de historiske realiteter i sig selv. Flemming Justs disputats udmærker sig

også ved åbent at diskutere de bagvedliggende ræsonnementer af teoretisk natur. Konklusionen er ikke givet på forhånd, men fremstår som et resultat af konfrontationen mellem de teoretiske antagelser og de historiske kildeudsagn.

Selv om Flemming Just ikke fuldt ud vedgår arv og gæld på det historiografiske område, kan det dog konstateres, at hans værk placerer sig smukt i en lang række af værker omkring landbrugsorganisatoriske forhold. Navne som Fridlev Skrubbeltrang, A. Axelsen Drejer, Claus Bjørn og i al beskedenhed nærværende forf. har i forskellige sammenhænge skrevet om beslægtede emner. Med al mulig fare for at blive misforstået kan det forekomme, som om præses ikke altid yder sine forgængere fuld retfærdighed. Men det hænger nok sammen med hans noget selektive litteraturbenyttelse, hvorom mere senere.

På den anden side må hans arbejde tilkendes en ikke ringe grad af originalitet. Det kan kort sagt tåle at stå alene, at blive vurderet ud fra egne forudsætninger, da det i metodisk henseende indvarsler et nybrud. Desuden har man under læsningen den sikre fornemmelse, at forf. kan sit historiske håndværk. Analysen følger stringent og sikkert de engang lagte spor, og han har desuden gennem sit arbejde med kilderne opnået det indgående kendskab til de historiske aktører, som man kun får efter et majsommeligt arbejde med den historiske virkelighed i sig selv.

En kritisk gennemgang

Kritikkens mål og sigte

Efter disse rosende ord kan det måske føles lidt malplaceret, når jeg i min opposition koncentrerer mig om de kritisable forhold omkring arbejdet. For at undgå at blive misforstået vil jeg dog gerne pointere, at Flemming Just' disputats er en grundlæggende undersøgelse, der vil bringe den historiske videnskab et stykke videre i dens forsøg på at kortlægge det 20. århundredes danske historie ud fra et samspil mellem kildekritiske og samfundsvidenskabelige metoder.

I det følgende vil jeg tage fire hovedemner op til drøftelse:

1. Afhandlingens grundlæggende struktur, sådan som den aftegner sig i titlen og de dermed beslægtede forhold omkring afgrænsning og periodisering.

2. Den anvendte metode og forskningsteknik, ikke mindst stoffets problematisering i forhold til forklaringsrammen.

3. Kildekritikken, eller »empirien«, som forf. udtrykker det, især med henblik på den selektive udvælgelse og tolkning af kildematerialet.

4. Konklusionernes relevans og holdbarhed, både set i forhold til den valgte afgrænsning og til den historiske forskning i bredere forstand.

Afhandlingens struktur

Et godt udgangspunkt for at vurdere afhandlingens struktur er bogens titel, idet den både indrammer dens grundproblematik og den valgte afgrænsning, indholds- som tidsmæssigt. Der er tre parter i det samspil, som forf. gerne vil analysere nærmere: landbruget, staten og eksporten (her menes naturligvis *landbrugseksporten*).

Ifølge sagens natur beskæftiger forf. sig fortrinsvis med det organiserede landbrug og ikke med primærlandbruget, livet på gården. Landmændene omtales kun yderst sporadisk (på s. 486 betegnet som »de menige landmænd«), og de kommer kun til orde gennem deres valgte (snarere kårede) repræsentanter.

Eftersom landmændene i forhold til de overordnede styringssystemer har en dobbelt repræsentation gennem deres organisationer og de landbrugsorienterede partier, ville en indledende diskussion af dette dobbeltforhold nok havde været på sin plads, eftersom de to repræsentationssystemer i virkeligheden konkurrerer med hinanden om landmændenes bevågenhed.

Det er heller ikke givet, at landmændene følte sig repræsenteret på demokratisk vis derved, at nogle organisationsledere lod sig udpege som branchens repræsentanter i de landbrugsministerielle eksportudvalg, jfr. L.S.-bevægelsens skarpe kritik af de »gamle« organisationer og deres spinkle kontaktnet bagud til »de menige landmænd«.

En alvorligere indvending er det imidlertid, at forf. trods kapitlet om aktørernes samspil ikke analyserer landbrugsorganisationernes indbyrdes forhold tilbundsående. Husmandsforeningernes politiske bundethed i konsekvens af deres behov for jordpolitisk støtte undersøges ikke systematisk, og dermed får skildringen af deres reaktionsmønster over for eksportudvalgene en vis slagside. På s.276 strejfer han ganske vist problemerne omkring jordpolitikken, men det får ikke større konsekvenser for analysen.

Et andet problem i denne forbindelse er forf.s noget tøvende holdning til begrebet »landbrugspolitik«. På s. 42 siges det, at det »naturligvis [er] interessant at bedømme den rolle, som landbrugspolitikken har spillet i de enkelte regeringers samlede politik...«, men problemet tages kun sporadisk op. På s.259f. omtales forskellen mellem den landbrugspolitiske holdning, som det menige socialdemokratiske folketingsmedlem Carl Petersen ved forskellige lejligheder gav udtryk for, og en Kr. Bordings noget principløse pragmatisme, som lettest kan udtrykkes således: Hvad landboforeningernes H.Hauch og husmandsforeningernes N.P.Andreasen kan blive enige om, er pr. definition dansk landbrugspolitik!

Det ville have været interessant, om denne åbning var blevet fulgt op af en egentlig analyse, fordi det bedre end det valgte udsigtspunkt kunne have klarlagt Socialdemokratiets utroligt vakkende holdning til landbrugets placering i det moderne Danmark.

Rivaliseringsforholdet mellem Landbrugsraadet og Landboforeningerne har forf. heller ikke tilstrækkeligt blik for, og som jeg senere skal vise, får det en vis betydning for konklusionen omkring landbrugets påståede holdningsændring over for centraliseringstanken.

I sammenhæng med dette problem kunne man også have set nærmere på forholdet mellem en givet landbrugsorganisation og det tilkoblede eksportudvalg. Det er ikke uden videre givet, at udvalget er organisationens forlængede arm. Det påstår Just heller ikke, men nogle gange bruger han her som flere steder i afhandlingen en art glidende argumentation. Mejeriernes formand Søren Overgaard bruger efter mit skøn meget bevidst kasketskiftet fra organisation til eksportudvalg som et magtmiddel i sig selv. Det styrker hans position at kunne tale med flere tunger. Landbrugets ledere har normalt en svag position i forhold til medlemsgrundlaget, fordi de ikke har fået økonomiske og organisatoriske magtmidler i hænde til at styre udviklingen – og landmændene – i den ønskede retning. Her kom eksportudvalgene dem i høj grad til hjælp.

Omkring forf.s brug af begrebet »staten« vil jeg også gøre et par bemærkninger. Det forekommer mig, som om der er en modsætning mellem hans sikre analyse af et speget samspil og hans noget flertydige brug af begreberne i det indledende kapitel. Usikkerheden viser sig meget tydeligt i hans skiftende benævnelser for de eksportudvalg, bogen til syvende og sidst handler om. Som regel omtales de som »landbrugsministerielle eksportudvalg«, men på s. 16 bruges betegnelser som »statslige eksportudvalg« og »ministerielle udvalg« (sidstnævnte betegnelse går igen på s. 19). Hvad er da »staten« for et begreb, tænker man så. En definition får vi på s. 15: »staten, d.v.s. centraladministrationen og regeringen«. Man hører parlamentet eller rigsdagen/folketinget ikke med til begrebet »staten«? På s. 18 læser vi nemlig flg.: »Til at effektuere sine beslutninger havde Rigsdagen centraladministrationen, og her er særlig Landbrugsministeriet af interesse...« og nederst på samme side bruges en sammenkobling af »stat/parlament« ved hjælp af en meget nyttig skråstreg.

Når jeg har opholdt mig så meget ved dette definitionsspørgsmål, er det fordi denne usikkerhed får konsekvenser for Flemming Just's bestemmelse af eksportudvalgenes magtudøvelse. I forordet siges det om disse udvalg, at de var »formelt statslige, men helt styret af landbrugets organisationer«. Der var næppe tale om en formalitet, eftersom bogen

stort set kun handler om samspillet mellem en organisationsmagt og en flerleddet størrelse, vi kunne betegne som »statsmagten«.

Dette første hovedafsnit i min kritik vil jeg runde af med et par ord om forf.s forhold til begrebet »eksporten«. På hver eneste side i afhandlingen hører vi meget om eksportens organisatoriske og styringsmæssige problemer, men vi kommer aldrig på tættere hold af selve eksporthandelen og dens kommercielle indretning. Der bringes ikke engang et billede af en ærlig drittel smør eller en baconballe! Det er straks mere betænkeligt, at de private eksportører fører en art skyggetilværelse i bogen.

Forf. konstaterer på s.35, at de ikke synes at have efterladt sig meget kildemateriale. Det argument kan jeg nok godtage, men det ville ikke desto mindre have afstedkommet en større klarhed over eksportens reelle vilkår, om der var foretaget et par punktanalyser over denne side af eksportudvalgenes virksomhed, eftersom man næppe kan vurdere deres betydning ud fra en formel magtanalyse alene. Den meget dramatiske skildring af kvægekseportudvalgets virksomhed i midten af 1930'erne, i øvrigt et godt eksempel på forf.s dygtige analyseteknik, taler sit tydelige sprog om det problematiske forhold omkring en sammenvævning af organisatoriske og private interesser.

Det sidste led i bogens titel er periodeangivelsen »1930-1950«. Inden for disse tyve år ændrer landbrugsorganisationerne og det politiske system iflg. forf. radikalt deres holdning til landbrugseksportens styringsproblemer. Nu er det ikke længere den liberalistiske opfattelse af markedet og den frie prisdannelse, der står i centrum, men nogle forholdsvis ustrukturerede begreber om fordele ved centraliseret afsætning via nogle organisationsdirigerede eksportudvalg med statsmagten som den legitimerende størrelse.

Nu ved forf. godt, at der allerede under første verdenskrig blev oprettet lignende afsætningsorganer. Jeg savner derfor meget en nærmere drøftelse af forholdet mellem de tidlige og senere eksportudvalg. Der er næppe tvivl om, at man i 1930'ernes begyndelse søgte tilbage til erfaringerne fra 1914-18, da man dannede nye eksportudvalg. Desuden kunne en sammenligning med udenlandske forhold have været på sin plads. Den nationalsocialistiske Reichsnährstandsordnung nævnes ikke med ét ord, selv om dens organisatoriske opbygning og især dens funktionsmåde i høj grad blev hverdagskost for mændene bag det danske afsætningssystem. Og når der rent faktisk foreligger skildringer af virksomheden bag de organisationsstyrede eksportforeninger, landbruget etablerede i 1950, kunne måske en kort omtale af deres vanskeligheder have sat udviklingen 1930-50 i et skarpere relief.

Metoden og teknikken

Efter disse bemærkninger om forf.s noget kritisable anvendelse af operationelle betegnelser og definitioner vil jeg gerne drøfte den metode og den forskningsteknik, han har gjort brug af. I al korthed kan metoden som allerede antydtes udtrykkes som en art vekselvirkning mellem nogle forhåndsantagelser af samfundsvidenskabelig karakter og en mængde fremanalyserede kildeudsagn, som forf. noget summarisk betegner som bogens »empiri« (se f.eks. s. 474. »Bogen har været empirisk lagt an...«). Efter mit skøn er hans samfundsvidenskabelige begrebsanvendelse noget summarisk i sin karakter.

Når dette er sagt, er der ingen tvivl om, at hans bevidste brug af lovmæssige forhåndsantagelser om organisationers og politiske systemers generelle virkemåde har afstedkommet større klarhed i opbygningen af det anvendte analyseapparat. Kildernes udsagn om samspillet unikke karakter kan derefter relativiseres ud fra en bevidst brug af disse forhåndsantagelser.

I glæden over at se politiløgen og kildekritikken indgå et nyttigt arbejdsfællesskab blander der sig dog også en vis reservation over for den konkrete analysemodel, forf. opstiller på dette grundlag. I det tidligere omtalte kapitel 1 bruges to udtalelser fra hhv. mejeriernes Søren Overgaard og landboforeningernes Hans Pinstrup om eksportudvalgenes påståede betydning til at indkredse det historiske problem, man kunne kalde centraliseringstankens segmentering i ledende landbrugsfolks bevidsthed.

Ud fra en påtvunget brug af landbrugsministerielle eksportudvalg udvikler der sig efter forf.s opfattelse en grundfæstet opfattelse af, at centralsalget i sig selv indebærer en række fordele i sammenligning med det oprindelige købmandssalg. Med forf.s ord sker der et holdningsmæssigt »skred« i tiden efter 2.verdenskrig, og det er netop dette formodede holdningsskifte, der leder frem til »første problemstilling« (s. 19):

»Hvilke ændringer fandt sted i landbrugsorganisationernes og partiernes holdning til centralisering og samspil med staten omkring landbrugs-eksporten i perioden 1930-50, og hvad var årsagerne til de eventuelle ændringer«.

En kortfattet drøftelse af samfundsvidenskabelige teoridannelser omkring et sådant samspil over tid leder da forf. frem til den anden problemstilling:

»I hvilken udstrækning har centrale dele af korporatismebegrebet relevans som teoretisk forklaringsramme for undersøgelsen?«

På denne baggrund kunne man da forvente, at forf. ville lægge op til en holdningsanalyse, hvor de relevante kildeudsagn placeres i en forklaringsramme af generel, for ikke at sige samfundsvidenskabelig natur. Men på s. 16 nederst betegnes bogens »egentlige ærinde« [min fremhævelse] som værende det »at gå bag om historien og vise, hvorfor og hvordan systemet blev etableret, og hvordan det fungerede og med afsæt heri bruge historien til generelt at undersøge samspillet mellem staten og landbrugsorganisationerne...«. Og på s. 17 siges det endvidere, at hans *mål* [min fremhævelse] med bogen er at undersøge et netop antydet »hop« eller »spring« fremad i sammenvævningen mellem stat og organisationer under indtryk af 1930'erne krise.

Endelig præciseres det på s. 18, at »bogens *formål*« [min fremhævelse] er »at analysere udviklingen i samspillet mellem andelsorganisationer, landbrugets generelle organisationer, den private handel og stat/parlament omkring oprettelsen og afviklingen af de landbrugsministerielle eksportudvalg i perioden 1930-50«. Jeg finder i øvrigt, at den sidst refererede formålsangivelse er den mest præcise af de formuleringer, kapitel I indeholder af den art.

Men her er der nok så meget tale om en analyse af et sæt funktioner end af et påstået holdningsskifte, selv om jeg godt kan se, at holdningsskiftet i en vis forstand ligger indbygget i omtalen af behovet for en samspilsanalyse. Efter min opfattelse får denne uklarhed i selve problemindkredsningen og dens omdannelse til en historisk undersøgelsesmodel den konsekvens, at de opstillede hovedteser om det meget omtalte skred i holdningen til centralisme (s. 15) næppe holder. Men det skal jeg senere vende tilbage til.

Kildekritikkens anvendelse

Under alle omstændigheder må det være forf.s brug af kildekritikken eller »empirien«, der nærmere dokumenterer de generelle påstande i indledningen. Det er da min påstand, at hans analyse af centralisme-ideens udvikling i 1930'erne ville have vundet i klarhed, om han var gået et spadestik eller to dybere i sin kildekritiske analyse af den historiske udvikling i sig selv.

Afsnit II om perioden 1930-45, et ganske langt træk i sig selv, indledes med et kapitel om de første eksportreguleringer i årene 1930-32. Jeg vil hertil bemærke, at der faktisk var tale om tidligere begrænsninger. Hermed refererer jeg til kvægekseportens vanskeligheder på det tyske marked i 1920'ernes slutning. Som skildret i min bog om Landbrugsraadet som erhvervspolitisk toporgan 1919-33 (især s. 434ff.) måtte

Landbrugsraadet da lægge navn og organisatorisk tyngde til nogle opfordringer til landmændene om at holde igen med deres leverancer. Men under alle omstændigheder er det nok lidt for dristigt at betegne de første tiltag på dette område som en regulering af *udbuddet* [min fremhævelse] (overskrift s. 89). Konsekvensen af en fortsat overfyldning af det belgiske kvægmarked ville jo være, at markedet simpelthen blev lukket for dansk eksport.

Omkring eksportudvalgenes oprettelse og første virksomhedsperiode efterlyser jeg en drøftelse af de enkelte udvalgs sammensætning og proklamerede virkemåde. I sin analyse af udviklingen i efterkrigsperioden (s. 228 ff.) beskæftiger forf. sig med dette problem, men vi får aldrig en tilbundsgående funktionsanalyse af det enkelte udvalg og dets virksomhed. Det ville jeg meget have foretrukket fremfor den i øvrigt meget dygtige og tilbundsgående redegørelse, vi får i første hovedafsnit for aktørerne bag samspillet.

Kapitel 5 om »Landbrugs-eksportreguleringerne« (s. 122 ff.) dækker perioden 1933-45. Det er meget kort, fylder kun 24 sider, hvad der jo i sig selv ikke giver plads for noget, der blot ligner en analyse af eksportudvalgenes virksomhed i denne periode. Forf. synes imidlertid at have forudset en sådan kritik, idet han elegant styrer uden om den eksporthistoriske virkelighed ved simpelthen at skrive: »I dette kapitel følges den videre politiske behandling af udførselsloven i forbindelse med dens forlængelse...«. Det er altså debatterne på rigsdagen i forbindelse med de gentagne fornyelser (og udvidelser) af udførselsloven, der skal levere stof til besvarelse af problemstillingen om det meget omtalte holdningsskred bag samspillet.

Trods den metodisk bevidste holdning er forf. imidlertid ikke så lidt af en gammeldags historiker med sans for den historiske kompleksitet i alle dens afskygninger. Undervejs mod Befrielsens år 1945 kan han ikke lade være med at drøfte andre udviklingsfaktorer såsom den store kriselovpakke december 1933 (s. 128 ff.). Med forstærket fare for at blive opfattet som en lettere krænket kollega vil jeg her pege på, at jeg i et par arbejder har beskæftiget mig en del med denne »pakke«¹ og må derfor finde, at hans behandling af dette komplekse emne kun kommer til yderværkerne, ikke den krisepolitiske realitet.

Denne uoverensstemmelse får dog næppe den store betydning for hans undersøgelse. Til gengæld må man stille spørgsmålstegn ved det kapitel,

¹ Erik Helmer Pedersen: »Andelsideologi og landbrugspolitik 1933-36«. Landbohistorisk Tidsskrift 2. række nr. 3, 1980, s. 159 ff. – Samme: »Landbrugskrise med 50 års forsinkelse: 1930'ernes krise set i et længere perspektiv«. Økonomi og Politik, nr. 2, 1989, Festskrift til Svend Aage Hansen, s. 83 ff.

der begynder på s. 138 under overskriften »1939-udførselsloven. Monopoler og eksportpuljer«. Her påstås det, at eksportudvalgene fik monopol på eksporten af landbrugsprodukter. Det sker gennem en alt for håndfast tolkning af en formulering fra lovforslaget, han selv citerer, omend kun i uddrag. Paragraf 1 i lovforslaget af 18. oktober 1939 om en fornyelse og udvidelse af eksportloven handler alene om de bemyndigelser, lovgivningsmagten giver landbrugsministeren til at »påbyde« forskellige ting såsom det netop omtalte. Hvornår og i hvilket omfang han bruger bemyndigelsen, kan alene en historisk punktundersøgelse i det enkelte udvalgs historie give os et rimeligt svar på. I øvrigt er ordet »monopol« næppe egnet som en art operationel betegnelse, fordi det er stærkt værdiladet, mest i negativ retning. Ved at studere et af de værker, forf. i øvrigt bruger, kan han let have konstateret, at Baconudvalget så sent som 4. september 1940 bad Landbrugsministeriet om at blive autoriseret som eneeksportør, omend med den noget vidtgående tilføjelse, at det havde man været i praksis i 7 år.²

Desuden har forf. i nogen grad misforstået loven om kompensationer for eksporttabet efter den engelske devaluering september 1939 (s. 138f.). Som det bl.a. fremgår af alm. tilgængelige opslagsværker,³ fik landbruget en 6% udligning af det ugentlige tab på eksport af smør, flæsk, æg, konserver m.v.

Analysen af udviklingen i 1930'erne glider som påvist for let uden om de virkelige brændpunkter i den krisehistoriske udvikling. Men man kan ikke frakende forf. et betydeligt talent for at holde fast ved den valgte afgrænsning, som desuden beskytter ham mod at begrave sig selv i lange og trættende redegørelser for de yderst komplicerede spørgsmål omkring de organisatoriske og lovgivningsmæssige tiltag mod 1930'erne store landbrugskrise.

Jeg vil ikke påstå, at forf. helt glemmer den tyske besættelse af Danmark 1940-45, men jeg vil dog mene, at han så godt som ikke beskæftiger sig alvorligt med denne periode. Hvis han f.eks. blot havde kendt og brugt afdøde stadsarkivar Sigurd Jensens bog om danskernes forsyningsmæssige hverdag under Besættelsen,⁴ ville han kunne have undgået de unøjagtigheder, der vitterligt findes i hans fremstilling, især i spørgsmålet om eksportudvalgenes faktiske kompetence i denne tid.

Det føles derfor i mere end én forstand befriende, når forfatteren i hovedafsnit III, afhandlingens egentlige kernestykke, går i gang med at

² O. Tvede: Landbrugsministeriets Baconudvalg 1932-1950 (1975), s. 51f.

³ Erik Helmer Pedersen: Det danske Landbrugs historie 1914-1988 (1989), s. 172f.

⁴ Sigurd Jensen: Levevilkår under Besættelsen. Træk af den økonomiske og sociale udvikling i Danmark under den tyske besættelse (1971).

analysere eksportudvalgenes politiske placering i et bredere perspektiv. Det er her, han for alvor viser sin analysetekniske dygtighed. Let og ubesværet i sprog og stil forfølger han det reguleringspolitiske tyngdepunkt, der ustandselig skifter adresse. Når han kigger en Jens Otto Krag eller en Knud Kristensen i kortene, ved han nøjagtig, hvad deres modspillere sidder med på hånden. Det er såre værdifuldt, at vi her for første gang kommer tæt på en virkelighed, som af sin samtid følte så problemfyldt, men som nu, snart halvtres år senere, opleves som fjernt stykke fortid.

Det er en af forf.s hovedsynpunkter, at de store landbrugsorganisationer og deres ledere henimod periodens slutning kraftigt havde fået styrket deres tiltro til eksportudvalgenes gavnlige virksomhed. Derved kom de i den noget ubehagelige situation, at de som arvtagere af et erhverv med stærke liberale traditioner skulle hævde en reguleringspolitisk opfattelse over for et omgivende samfund, der med stigende hast var ved at tage afsked med krise- og krigstidens mange begrænsninger af det økonomiske liv.

Jeg er ikke uenig i det grundlæggende synspunkt, men vil dog alligevel mene, at forf. overfortolker eller ligefrem fejlfortolker de udtalelser, som de ledende landbrugsfolk fremsatte herom. På s.232 henviser forf. til en udtalelse, De danske Landboforeninger fremsatte efter et bestyrelsesmøde den 30.januar 1947, og hvori man iflg. forf. »ønskede at komme fri af de forskellige statslige handelsaftaler, så det selv og ikke staten skulle forhandle med aftagerne...« (s.233). Noten herom (nr.50, s.233) refererer dog ikke til referatet fra det pågældende bestyrelsesmøde, kun til udtalelsen i beretningen for virksomhedsåret 1947-48. På den anden side må forf. have studeret referatet, da han jo bruger disse referatbind som kilde.

Iflg. dette ref. satte Hauch spørgsmålet ind i en aktuel landbrugsøkonomisk ramme, idet han i almindelighed luftede sin utilfredshed med regeringens holdning til erhvervets aktuelle vanskeligheder. »Derfor var Hauch kommet ind paa at Tiden nu maatte være inde til, at Landbruget fik sin økonomiske Frihed tilbage...«, hedder det i fortsættelsen. Overfor en noget forskrækket formand for Hesteeksportudvalget, folketingsmand Jørgen Gram, måtte Hauch derefter betone det taktiske moment i udspillet.

Forfatteren betoner selv, at anledningen til udtalelsen var et forslag fra landbrugsminister Erik Eriksen om at videreføre kornordningen fra det forudgående år, hvorefter landbruget skulle aflevere dele af sin kornhøst til det offentlige, naturligvis mod erstatning. Det overraskende udspil måtte af flere grunde harme en Hauch, der fra sit samarbejde med den

socialdemokratiske landbrugsminister Kr. Bording var vant til større hensyntagen. Der kan ikke herske tvivl om, at der på dette tidspunkt herskede et endog meget dårligt forhold mellem Erik Eriksen og landbrugets ledende skikkelse, landstingsmand H. Hauch, og at Hauchs utilfredshed næppe havde særlig adresse til eksportudvalgenes virksomhed, men til regeringens landbrugspolitik i almindelighed. Referatet fra det landbrugspolitiske topmøde hos statsminister Knud Kristensen 1. maj 1947 viser imidlertid med al ønskelig tydelighed, at Erik Eriksen var en dygtigere politiker end Hauch.⁵

Det er et stort savn for den historiske forskning, at vi ikke har en tilbundsgående undersøgelse af Erik Eriksens politiske virksomhed, ikke mindst hans forholdsvis korte periode som landbrugsminister. Han er til dato den eneste landbrugsminister, der har formået at holde sig fri af landbrugsorganisationernes ofte noget pågående favntag. Derfor kan jeg ikke tiltræde forf.s påstand om (s. 41), at landbruget var mere tilfreds med Erik Eriksen som landbrugsminister end med en socialdemokratisk politiker på posten. Efter min tro forholder det sig lige omvendt.

Hvorledes en mandjævning mellem Erik Eriksen og Kr. Bording ville falde ud, er derimod svært at sige. Bording var også en dygtig taktiker, men han havde nok sværere ved at markere sig med selvstændige udspil end Erik Eriksen. Hans pragmatiske holdning kunne ofte udarte til ren og skær opportuniste. En undersøgelse af hans bagland ville nok kunne løfte en del af sløret for den socialdemokratiske landbrugspolitik eller måske snarere mangel på samme. Det er min fornemmelse, at Kr. Bording ofte blev holdt i en meget kort snor af de stærke mænd i regeringens kreds.

Når jeg i min opposition har opholdt mig så meget ved Hauch og hans relationer til Erik Eriksen, skyldes det en fornemmelse af, at spørgsmålet om landbrugsorganisationernes stillingtagen til eksportudvalgenes virksomhed ikke alene bør studeres i en reguleringspolitisk, men også i en indre landbrugsorganisatorisk sammenhæng. Hauch trak sig i efteråret 1947 tilbage fra sine formandsposter inden for landboforeningerne, men beholdt til gengæld den centrale post som Landbrugsraadets præsident, indtil han i 1950, *mirabile dictu*, blev landbrugsminister i Erik Eriksens regering. I parentes bemærket forvoldte Erik Eriksen derved et blodbad inden for landbrugsorganisationernes kreds, som siger sparto til f.eks. en Staunings æselspark til sin gamle og tro medarbejder, handelsminister

⁵ I min nyeste behandling af emnet (*Landbosamfundet og Danmarkshistorien. Landboforeninger i 200 år*, s. 283 ff, 1993) har jeg nærmere drøftet forholdet mellem H. Hauch og Erik Eriksen.

C.N. Hauge i 1935. Og hvor Kr. Bording iflg. Hauges erindringer spillede en meget lidt flatterende rolle.

Hauchs selvvalgte, men noget udsatte rolle som landbrugsorganisatorisk enegænger fra efteråret 1947 til 30. oktober 1950 forårsagede et langstrakt indre opgør mellem Landbrugsraadet (Hauch) og De danske Landboforeninger under efterfølgerne på formandsposten Hans Pinstrup og Aksel Jensens stærkt politiserende ledelse. Det fik betydning for organisationernes stillingtagen til eksportudvalgenes fremtid, fordi Hauchs landbrugsråd også ville have del i eksportudvalgenes opsparede puljepenge. Gennem det meste af 1949 førtes en til tider frisproget debat mellem de forskellige landbrugsorganisationer om disse puljepenge og om samarbejds- eller skal man snarere sige konkurrenceforholdet mellem disse organisationer, idet disse penge kunne betyde en kraftig saltvandsindsprøjtning for en skrantende organisationsøkonomi.

Efter mit skøn er det i en analyse af landbrugsorganisationernes holdning til eksportudvalgene som reguleringspolitiske instrumenter umuligt at skille de holdningsmæssige momenter fra de rent organisatoriske.

Konklusion

Efter min opfattelse har forf. ikke ført tilstrækkeligt tungtvejende beviser i marken for sin antagelse om, at der finder et regulært holdningskifte sted i landbrugsorganisationernes stillingtagen til de landbrugsministerielle eksportudvalg i den omhandlede periode, og da især efter 1945. Organisationerne fik nok indflydelse på hele eksporten, sådan som det hævdes på s. 484, men graden af indflydelse inden for den enkelte eksportsektor kan ikke vurderes entydigt på dette grundlag. De fik heller ikke monopol på at opkræve og anvende eksportafgifter, og det er utvivlsomt et helt afgørende moment, ikke mindst i forbindelse med debatten om en evt. ophævelse. Jeg er heller ikke sikker på, at forf. eller andre historikere kan finde eksempler på, at en ansvarlig organisationsleder på noget tidspunkt efter 1932/33 har krævet en regelret tilbagevenden til Madsen-Mygdalprincippet om markedets eneherredømme. De huskede alt for godt, hvilken indflydelse, det fik på prisniveauet.

For de politiske partiers vedkommende skulle det iflg. problemstilling nr. 1 også undersøges, om der er sket en ændring i deres syn på centralisering og samspil med staten omkring landbrugseksporten i denne periode. Forf. fremsætter en lang række gode og sikre betragtninger om det holdningskifte, der fandt sted i forhold til finanspolitikken derigennem, at man åbent vedkendte sig sin accept af

økonomen J.M. Keynes' teori om statens aktive rolle i den konjunkturudjævnende politik. Den relativt passive natvægterstat havde selv et liberalt parti som Venstre forlængst henvist til den historiske afdeling.

Til slut vil jeg gerne kort drøfte korporatismebegrebets relevans i en undersøgelse som denne. På s. 474 gentager forf. sin anden problemstilling om korporatismebegrebets anvendelighed som forklaringsramme for undersøgelsen. Dette meget relevante spørgsmål tager han ikke direkte stilling til, således som tilfældet er med den første problemstilling, men han bruger til gengæld et helt underkapitel (s. 502 ff.) til at drøfte problemet i forholdsvis generelle vendinger. Her siges det bl.a., at alle partier på tværs af ideologiske grænser førte segmenteringspolitik, d.v.s. at deres organisatoriske bagland eller naboskab fik tillagt langt større indflydelse end ideologien egentlig motiverede. Jeg kan da tilslutte mig forf.s opfattelse af, at den faktiske segmenteringspolitik modvirkede en alt for udtalt drejning i retning af den traditionelle retsstatslige regulering, som de borgerlige partier forfægtede eller samfundskorporatismen, som Socialdemokratiet bekendte sig til.

I det afsluttende kapitel 16 »Tematisering og perspektivering« (s. 511 ff.) beskæftiger forf. sig med de kræfter, der i 1930'ernes reguleringssituation som i 1940'ernes afviklingsperiode fremmer skabelsen af politiske forlig. På basis af en opsummerende drøftelse af sine delkonklusioner mener forf. at kunne konstatere (s. 538 f.), at Kooperationen ikke i sig selv fremmede en korporativ udvikling frem mod en integrering af statsmagt og organisationer, men at andelsorganisationerne i ekstraordinære situationer viste sig at være fortræffelige reguleringsorganer for de forskellige ordninger, netop fordi de som kooperative sammenslutninger passede som hånd i handske til højst forskellige ideologiers og partiers vurdering af den ønskelige politik. Venstre kunne lige så problemfrit prise andelsbevægelsens økonomiske indsats for landbruget som Socialdemokratiet kunne opfatte Kooperationen som en neutral instans i fordelingspolitisk henseende.

Flemming Justs afhandling om samspillet mellem landbruget og staten omkring landbrugseksportens forhold 1930-50 er ikke en klassisk historisk afhandling i kildekritisk forstand. Det empiriske grundlag svigter sine steder forf., når han vil forsøge at bevise rigtigheden af sine generelle antagelser. Alligevel er det et godt og dygtigt gennemført arbejde, forf. her har præsteret. For første gang har en dansk forsker vovet sig i kast med et vigtigt historisk anliggende, som i mange år har ventet på at blive underkastet en videnskabelig undersøgelse. Flemming Just har gennem sin afhandling ikke alene afdækket væsentlige sider af grundproblematikken omkring studiet af reguleringspolitiske nyskabelser, men har her også

demonstreret, hvorledes man med fordel kan kombinere en empirisk anlagt undersøgelse med samfundsvidenskabelig tilgangsvinkel på det teoretiske plan.

Erik Helmer Pedersen

HANNE RASMUSSEN & MOGENS RÜDIGER: Danmarks historie 8: Tiden efter 1945. Redaktør: Søren Mørch. Gyldendal 1990. 485 s. incl. 35 s. bilag.

Denne afsluttende periodeskildring i »Universitets-Danmarkshistorien« – der jo ikke er dens sidste bind – skal klare et sværere job end nogen af de tidligere. Ligesom de tre forudgående dækker den på små 500 sider udviklingen i et halvt århundrede, men den spænder over mere omfattende historiske forandringer end de andre, og den må tage hensyn til læsernes særlige behov for at få præciseret og placret samfundsforhold og hændelser, de selv erindrer. Desuden foreligger der et langt større trykt materiale at tage stilling til – i form af betænkninger, beretninger, forhandlingsreferater og avisstof – mens man omvendt endnu kun kan støtte sig til ganske få kvalificerede og generelt sigtende historiske oversigter og samleværker. Nærmest lå vel – inden Gyldendals egen illustrerede Danmarkshistorie – værkerne om De danske ministerier (af Tage Kaarsted), om sociale forhold (Sv. Aa. Hansen & Ingrid Henriksen) samt Paul Hammerichs letløbende trebinds Danmarkskrønike 1945-72. Men noget forbilledt kunne disse ikke give, og behovet for et »samleværk« var tydeligt nok.

De to forfattere, der begge er uddannet som historikere ved Københavns Universitet i 70'erne, har ydet en stor indsats på denne vanskelige opgave. En tredje medarbejder (Jeppe Carlsen) har udarbejdet den afsluttende alfabetisk opstillede bogliste på 63 sider med henimod 1200 titler, hvoraf vel 2-300 kan betegnes som historiske arbejder, inclusive erindringer og dagbøger. Men forfatterne giver desuden efter hvert af bogens fem tidsafsnit en 10-15 siders litteraturoversigt, som nævner og emnebestemmer de vigtigste behandlinger og trykte kilder. Generelt er der her mere tale om opremsning af titler end om vejledende kvalitetsvurdering – en hel del har forf. åbenbart ikke selv læst i. Boglisten er heller ikke fuldstændig – af de 60 titler i den foreløbige bibliografi over Danske politiske partier 1970-1991 (af J. Elklit m.fl. 1991), der handler om »partihistorie m.m.« (nr. 137-198) mangler jeg de 19 – heraf f.eks.